

PRZEKŁADY, STRESZCZENIA, RECENZJE

CZYNNIKI GOSPODARCZE I SPOŁECZNE OKREŚLAJĄCE SYTUACJĘ ROLNICTWA ZACHODNIO- NIEMIECKIEGO

Według artykułu dra G. Müllera i dra H. Köttera „Wirtschaftliche und soziale Bestimmungsgründe der Lage der westdeutschen Landwirtschaft“ zamieszczonego w 3 zeszytce „Berichte über Landwirtschaft“ z 1956 roku.

I. STRUKTURA SPOŁECZNO-EKONOMICZNA

Rolnictwo Niemiec zachodnich jest bardzo zróżnicowane pod względem struktury i dlatego nie można mówić o sytuacji rolnictwa jako całości. Różne czynniki społeczne i ekonomiczne określają położenie gospodarstw i ludności rolniczej w poszczególnych grupach. Stąd wynika potrzeba takiej klasyfikacji gospodarstw, która pozwoliłaby je grupować z punktu widzenia podobnych warunków społeczno-ekonomicznych.

Dotychczas grupowano gospodarstwa na podstawie wielkości ich obszaru i kierunków produkcyjnych. Należało uzupełnić to grupowanie analizą stosunków pracy, ponieważ pozwala to pełniej określić sytuację gospodarstw.

Tak więc posiadane obecnie materiały (między innymi również z przeprowadzonych badań w 1954 r.) pozwalają grupować gospodarstwa według trzech podstawowych cech — wielkości gospodarstw, kierunków produkcyjnych i stosunków pracy. Na tej podstawie określa się obecnie trzy główne grupy gospodarstw rolnych, mianowicie:

- 1) gospodarstwa z przewagą najemnej siły roboczej,
- 2) gospodarstwa rodzinne,
- 3) gospodarstwa będące dodatkowym źródłem dochodu.

Kilka słów o czynniku trzecim — o stosunkach pracy.

1. Jeśli przyjąć, że dwa pierwsze czynniki (obszar gospodarstw i kieru-

nek produkcji) są podobne w badanych grupach gospodarstw, wówczas czynnik „stosunki pracy” będzie decydował o zaliczeniu gospodarstw do odpowiedniej grupy w sposób następujący:

- a) większość prac wykonywanych siłami najemnymi — gospodarstwo zalicza się do grupy I;
- b) większość prac wykonywanych siłami własnej rodziny — gospodarstwo zalicza się do grupy II;
- c) gospodarstwo nie daje możliwości pełnego zatrudnienia własnej rodziny — zalicza się do grupy III.

2. Przy wszelkiego rodzaju analizie stosunków pracy w gospodarstwach zakłada się, że rodziny gospodarzy dysponują podobnym potencjałem własnej siły roboczej (2—3 pracujących w gospodarstwie).

3. Stosując w grupowaniu gospodarstw czynnik trzeci (pracę), nie bierze się pod uwagę gospodarstw wyspecjalizowanych (np. ogrodniczych lub górskich hodowlanych), w których zapotrzebowanie na siłę roboczą może być niewspółmiernie duże lub małe w stosunku do przeciętnego.

Ekonomiści Niemiec zachodnich zaliczają do I grupy gospodarstw rolnych majątki obszarne i wielkie gospodarstwa chłopskie. W dalszej części artykułu będą omówione granice obszarowe tej grupy. Obecnie zatrzymajmy się na stosunkach pracy.

Dolną granicę grupy I, z punktu widzenia stosunków pracy, stanowi za-

trudnienie 5 robotników najemnych¹. Wyniki badań niemieckich stwierdzają, że w przypadkach, kiedy zatrudnia się powyżej 10 pełnowartościowych sił roboczych, a udział rodziny własnej nie przekracza 25% nakładów pracy ludzkiej, mamy do czynienia z majątkami obszarniczymi. Znajdujące się również w tej grupie wielkie gospodarstwa chłopskie zatrudniają przeważnie 5—10 pełnowartościowych sił najemnych, a udział w pracy rodziny własnej określa się przeciętnie w granicach 25—50% nakładów pracy ludzkiej.

Drugą (II) grupę gospodarstw rolnych charakteryzuje większy udział w pracy rodziny gospodarza; udział ten wynosi powyżej 50% nakładów pracy ludzkiej. Gospodarstwa drugiej grupy (tzw. rodzinne) zatrudniają 2—5 pełnowartościowych sił roboczych. Jeśli rodzina dysponuje potencjałem 2—3 ludzi, uzupełnia wówczas brakującą siłę roboczą „samotnymi robotnikami najemnymi”². Stąd odróżnia się w grupie II:

- a) gospodarstwa zatrudniające najemnych robotników samotnych,
- b) gospodarstwa czysto rodzinne.

¹ W dalszej części używać będziemy za G. Müllerem i H. Kötterem pojęcia „pełnowartościowa siła robocza” na określenie stale zatrudnianej w gospodarstwie osoby o przeciętnej zdolności produkcyjnej (w odróżnieniu na przykład od częściowo zatrudnianych dzieci).

² W odróżnieniu od rodzin najemnych (np. w majątkach obszarniczych).

Gospodarstwami czysto rodzinnymi będą zatem takie, w których równowagę się zapotrzebowanie na pracę ludzką z istniejącym w rodzinie potencjałem pełnowartościowych sił roboczych.

Już w drugiej grupie gospodarstw występują przykłady, kiedy potencjał rodzinnej siły roboczej nie znajduje pełnego zatrudnienia w gospodarstwie własnym (nie bierze się pod uwagę wypadków szczególnie wysokiego stopnia mechanizacji). Mówi się wówczas, że są to gospodarstwa dające częściową egzystencję. Dochody z takich gospodarstw najczęściej nie pokrywają potrzeb rodziny gospodarzy, przy równoczesnym braku możliwości ubocznych zarobków. Rozwiązaniem tego problemu jest najpilniejszym zadaniem polityki rolnej Niemiec zachodnich.

Do grupy III (gospodarstwa będące dodatkowym źródłem dochodu) zalicza się te gospodarstwa, które nie zapewniają utrzymania rodzinom gospodarzy, a — przy założeniu stałego zatrudniania członków rodzin i bardzo często samych gospodarzy poza własnymi gospodarstwami — stają się dodatkowym źródłem dochodu. Do grupy trzeciej nie zalicza się gospodarstw do 2 ha, ponieważ wśród nich występują bardzo często intensywne wyspecjalizowane przedsiębiorstwa rolne. Dlatego w dalszych rozważaniach pomija się te gospodarstwa.

Tak określają autorzy przynależność

Tabl 1. Granice obszarowe użytków rolnych poszczególnych grup gospodarstw w ha

Kierunek produkcji gospodarstwa	Gospodarstwa będące dodatkowym źródłem dochodu	Chłopskie gospodarstwa rodzinne			Gospodarstwa z przewagą najemnej siły roboczej	
		Dające częściową egzystencję	Zatrudniające rodzinę	Zatrudniające również samotną najemną siłą roboczą	Wielkie gospodarstwa chłopskie	Majątki obszarnicze
Ziemniaczane	2—(4)	(4)—7	7—14	14—25	25—60	powyż. 60
Ziemniaczano-zbożowe I	2—(5)	(5)—8	8—15	15—27	27—65	„ 65
Ziemniaczano-zbożowe II	2—(6)	(6)—9	9—16	16—30	30—70	„ 70
Ziemniaczano-hodowlane	2—(7)	(7)—9	9—18	18—35	35—80	„ 80
Zbożowo-ziemniaczane	2—(7)	(7)—10	10—20	20—40	40—90	„ 90
Zbożowo-hodowlane	2—(8)	(8)—12	12—25	25—50	50—100	„ 100
Hodowlane I	2—(8)	(8)—12	12—25	25—50	50—100	„ 100
Hodowlane II	2—(7)	(7)—10	10—22	22—40	40—90	„ 90
Ziemniaczano-zbożowo-hodowlane	2—(7)	(7)—9	9—18	18—35	35—80	„ 80
Upraw przemysłowych	2—(5)	(2)—5	5—10	—	10—50	„ 50

gospodarstw do grup klasowych z punktu widzenia stosunków pracy. Przyjrzymy się następnie zakreślonym granicom obszarowym poszczególnych grup gospodarstw.

Zagadnienie to przedstawia tablica 1, przy czym gospodarstwa są zgrupowane nie tylko w wyżej wymienionych

trzech grupach (według kryterium stosunków pracy), ale również w grupach określających kierunki produkcyjne gospodarstw. Ilustruje ona zatem wszystkie trzy czynniki, według których klasyfikują autorzy gospodarstwa rolne w NRF.

W wyniku przeprowadzonych badań

Tabl. 2. Liczba gospodarstw posiadających więcej niż 2 ha użytków rolnych (w tys.)

Kierunek produkcji gospodarstwa	Razem	Gospodarstwa będące dodatkowym źródłem dochodu	Chłopskie gospodarstwa rodzinne				Gospodarstwa z przewagą najemnej siły roboczej	
			Dające częściową egzystencję	Zatrudniające rodzinę	Zatrudniające również samotną najemną siłę roboczą	Wielkie gospodarstwa chłopskie	Majątki obszarnicze	
Ziemniaczane	143	20	63	35	14,5	8	2,5	
Ziemniaczano-zbożowe I	133	20	64	29	13	6	1	
Ziemniaczano-zbożowe II	180	22	93	37	16	11	1	
Ziemniaczano-hodowlane	150	27	84	27	7	5	—	
Zbożowo-ziemniaczane	167	15	84	46	14	7	1	
Zbożowo-hodowlane	59	5	29	15	9	1	—	
Hodowlane I	105	19	60	16	8,5	1	0,5	
Hodowlane II	256	38	146	50	13	8	1	
Ziemniaczano-zbożowo-hodowlane	104	15	54	20	8	6	1	
Upraw przemysłowych	30	2	20	5	—	3	—	

Tabl. 3. Ziemia w poszczególnych grupach gospodarstw posiadających powyżej 2 ha użytków rolnych (w tysiącach ha)

Kierunek produkcji gospodarstwa	Razem	Gospodarstwa będące dodatkowym źródłem dochodu	Chłopskie gospodarstwa rodzinne				Gospodarstwa z przewagą najemnej siły roboczej	
			Dające częściową egzystencję	Zatrudniające rodzinę	Zatrudniające również samotną najemną siłę roboczą	Wielkie gospodarstwa chłopskie	Majątki obszarnicze	
Ziemniaczane	1 377	66	189	350	270	292	210	
Ziemniaczano-zbożowe I	1 175	69	246	315	241	224	80	
Ziemniaczano-zbożowe II	1 742	95	362	445	320	435	85	
Ziemniaczano-hodowlane	1 144	96	336	347	140	225	—	
Zbożowo-ziemniaczane	1 925	65	336	684	350	385	105	
Zbożowo-hodowlane	794	21	155	250	307	61	—	
Hodowlane I	1 024	66	300	256	280	65	57	
Hodowlane II	2 358	149	584	700	380	440	105	
Ziemniaczano-zbożowe	1 111	56	230	274	186	270	95	
Upraw przemysłowych	151	5	60	30	—	56	—	

określono również liczebność poszczególnych grup gospodarstw.

Z tablicy 2 wynika, że gospodarstwa dające częściową egzystencję stanowią najliczniejszą grupę. Problem tych gospodarstw jest tym bardziej istotny, że część z nich zaledwie dopełnia brakujące dochody z pracy pozarolniczej. Oblicza się, że wśród gospodarstw dających częściową egzystencję 250 000 gospodarzy znajduje dodatkowe źródła dochodu, 447 000 zaś ma ograniczone możliwości pracy dodatkowej. Wymienione 250 000 gospodarstw zajmują około 1,5 mln ha (ca 11% użytków rolnych).

Około 1,3 mln ha (10% użytków rolnych) znajduje się w użytkowaniu gospodarstw o ograniczonych możliwościach dodatkowych zarobków.

Dodajemy, że liczbę gospodarstw będących dodatkowym źródłem dochodu

(grupa III) określa się na około 183 000, a powierzchnia ich użytków rolnych wynosi 1,14 mln ha.

W grupie II (gospodarstwa rodzinne) około 103 000 gospodarstw zatrudnia najemną siłę roboczą. Gospodarstwa te zajmują 2,5 mln ha użytków rolnych. Większość z nich nastawiona jest w produkcji na kierunek ziemniaczany i ziemniaczano-zbożowy. Natomiast typ gospodarstw hodowlanych tej grupy spotyka się przeważnie w północnej Saksonii i Szlezwiku-Holsztynie.

„Czysto rodzinne” gospodarstwa określa się liczbą około 280 000. Zajmują one 3,6 mln ha użytków rolnych. Wśród nich 20—30% — to gospodarstwa produkujące ziemniaki i zboże, zaś 15—20% zajmują się przeważnie hodowlą.

Liczba gospodarstw największych (grupa I) sięga 64 000 i obejmuje 3,2 mln ha użytków rolnych.

II. DOCHÓD Z PRACY I KAPITAŁU

Sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych określa ich dochodowość. Dr G. Müller i dr H. Kötter analizują dochodowość gospodarstw zachodniemieckich nie tylko w ogólnym ujęciu, lecz także w podziale na „dochód z pracy i dochód z kapitału”.

W rolnictwie Niemiec zachodnich około 20% użytków rolnych uprawia się na zasadzie dzierżawy. Kapitałiści zagraniczni zainwestowali w rolnictwie zachodniemieckim łącznie 7 mld marek. Dane statystyczne z 1954 roku wskazują, że w Niemczech zachodnich zatrudnienie robotników najemnych

wynosiło w rolnictwie 830 000 ludzi, czyli ponad 1/4 wszystkich zatrudnionych w rolnictwie.

Wartość całej produkcji rolniczej w roku gospodarczym 1954/55 sięgała cyfry 17,1 mld marek zachodnich. Wszystkie nakłady wraz z podatkami wyniosły 7,5 mld marek. A zatem czysty dochód zamykał się sumą 9,6 mld marek. Przeciętnie na 1 ha użytków rolnych przypadało 646 marek dochodu czystego, na jedną zaś pełnowartościową siłę roboczą — 3 100 marek.

Często obserwuje się wyraźne różnice w dochodach gospodarstw rolnych

Tabl. 4. Dochód gospodarstw rolnych w markach na 1 ha użytków rolnych

Kierunek produkcji gospodarstwa	Rejon	Wielkość gospodarstw w ha użytków rolnych			
		do 10	10—20	20—50	powyżej 50
Upraw przemysłowych (burak cukrowy)	Północno-zachodni	.	1 160	1 030	986
Ziemniaczane	Południowy	1 045	975	827	880
Ziemniaczano-zbożowe	Środkowo-zachodni	958	866	601	631
Zbożowo-ziemniaczane	Południowo-zachodni	.	698	523	519
Zbożowo-ziemniaczane	Południowy	952	630	521	515
Hodowlane	Północno-zachodni	714	557	347	339
Hodowlane	Południowy	678	586	434	318

Tabl. 5. Dochód gospodarstw rolnych w markach na jednego zatrudnionego

Kierunek produkcji gospodarstwa	Rejon	Wielkość gospodarstw w ha użytków rolnych			
		do 10	10—20	20—50	powyżej 50
Upraw przemysłowych (burak cukrowy)	Północno-zachodni	.	4 660	5 045	6 002
Ziemniaczane	Południowy	3 441	3 884	4 094	5 000
Ziemniaczano-zbożowe	Środkowo-zachodni	3 509	4 028	3 612	4 179
Zbożowo-ziemniaczane	Południowo-zachodni	.	3 814	3 510	3 938
Zbożowo-ziemniaczane	Południowy	2 984	2 930	3 216	3 787
Hodowlane	Północno-zachodni	3 535	3 011	2 732	3 695
Hodowlane	Południowy	2 790	2 664	2 568	2 504

o podobnym obszarze użytków rolnych. Zależne to jest w dużej mierze od naturalnych warunków produkcji i kierunków produkcyjnych gospodarstw — obok innych czynników gospodarczych.

Na tablicach 4 i 5 przedstawiony jest dochód gospodarstw w zestawieniu na 1 ha użytków rolnych i jednego zatrudnionego.

Okazuje się, że w grupie obszarowej 10—20 ha osiągnięto najwyższy dochód na 1 ha użytków rolnych przy buraku cukrowym, a w grupie powyżej 50 ha — najniższy dochód przy hodowli (na 1 ha

użytków rolnych). Natomiast w zestawieniu dochodu na jednego zatrudnionego najwyższa średnia (na jednego robotnika) wypada w gospodarstwach buraczanych o obszarze powyżej 50 ha. Widzimy odchylenia w dochodzie tych samych grup obszarowych i tych samych grup produkcyjnych. Dochodowość bowiem zależna jest jeszcze od dalszych czynników, na przykład od organizacji przedsiębiorstwa, stopnia wykorzystania siły roboczej itd.

A oto dochody z pracy w obliczeniu na jednego zatrudnionego w poszczególnych grupach (w markach) — po odjęciu oprocentowania kapitałów.

Tabl. 6. Przeciętny dochód z pracy na każdego pracującego (w roku gospodarczym 1954/55) w markach

Kierunek produkcji gospodarstwa	Rejon	Wielkość gospodarstw w ha użytków rolnych			
		do 10	10—20	20—50	powyżej 50
Upraw przemysłowych (burak cukrowy)	Północno-zachodni	.	3 800	4 034	4 940
Ziemniaczane	Południowy	2 702	3 056	3 198	4 233
Ziemniaczano-zbożowe	Środkowo-zachodni	2 842	3 256	2 754	3 391
Zbożowo-ziemniaczane	Południowo-zachodni	.	2 945	2 544	3 050
Zbożowo-ziemniaczane	Południowy	2 389	2 242	2 346	2 963
Hodowlane	Północno-zachodni	2 748	2 124	1 583	2 312
Hodowlane	Południowy	2 193	2 059	1 888	1 677

Dochód z pracy na jednego pracującego wynosi od 1 583 do 2 940 marek.

W założeniu autorów artykułu ustalono, że płaca robocza jest stała dla

wszystkich grup gospodarstw i wynosi 3 500 marek na jedną siłę roboczą. Otrzymujemy wówczas interesujący obraz dochodów z kapitału stałego.

Tabl. 7. Dochód z kapitału w markach na 1 ha przy założeniu, że opłata pracy najemnej wynosi 3 500 marek na jednego pracującego

Kierunek produkcji gospodarstwa	Rejon	Wielkość gospodarstw w ha użytków rolnych			
		do 10	10—20	20—50	powyżej 50
Upraw przemysłowych (burak cukrowy)	Północno-zachodni	.	283	273	292
Ziemniaczane	Południowy	69	121	122	235
Ziemniaczano-zbożowe	Środkowo-zachodni	21	96	—26	28
Zbożowo-ziemniaczane	Południowo-zachodni	—19	—7	—33	36
Zbożowo-ziemniaczane	Południowy	—115	—96	—60	—13
Hodowlane	Północno-zachodni	—9	—93	—130	—37
Hodowlane	Południowy	—126	—167	—176	—136

Przy powyższym założeniu produkcja wielu gospodarstw byłaby nieopłacalna. Dlatego różne są wynagrodzenia za pracę robotników rolnych Niemiec zachod-

nych. Różnice w wysokości opłaty siły roboczej występują tym bardziej, że z około 20% użytków rolnych realizuje się czynsz dzierżawny.

III. CZYNNIKI DECYDUJĄCE O POŁOŻENIU SPOŁECZNO-EKONOMICZNYM GOSPODARSTW ROLNYCH

O położeniu społeczno-ekonomicznym gospodarstw rolnych decydują: naturalne warunki produkcji, bilans siły roboczej, płace i ceny.

Ekonomiści Niemiec zachodnich twierdzą, że na jedno gospodarstwo rolne przypadają (według przybliżonego szacunku) 2—3 pełnowartościowe siły robocze. Na wsi niemieckiej powiększa się liczba rodzin zmierzających do posiadania gospodarstw rolnych. Bilans siły roboczej na wsi zwiększa się, areal zaś gruntów rolnych pozostaje bez zmian. W takiej sytuacji niezbędna jest intensyfikacja produkcji. Jednakże intensyfikacja nie może być sprzeczna z ogólnymi założeniami produkcji gospodarstw oraz musi uwzględniać potrzeby rynku. Rynek obecny wymaga natomiast produktów wysokiej klasy.

Problem nadmiaru siły roboczej w rolnictwie potęguje wzrost postępu technicznego. W zasadzie postęp tech-

niczny podnosi stopę życiową, a wzrost stopy życiowej staje się bodźcem dla rozwoju techniki. Chodzi jednak o to, aby z tej zasady korzystały również rodziny małych gospodarstw rolnych i robotnicy najemni. Uwzględniając postęp techniczny w rolnictwie ekonomiści Niemiec zachodnich formułują zalecenia dla tworzenia modelu gospodarstw rodzinnych. Bilans siły roboczej ograniczają do 2 ludzi na jedno gospodarstwo. Zmierzają oni do ustalenia optymalnej wielkości gospodarstwa i prawidłowej organizacji przedsiębiorstwa rolnego — w zależności od rozwoju techniki, metod produkcji, a szczególnie od ogólnego położenia gospodarczego kraju w danym okresie.

Sytuację społeczno-ekonomiczną gospodarstw rolnych określają również wpływy gotówkowe ze sprzedanych produktów rolnych w zestawieniu z wydatkami na nakłady. Tak oto obrazują ten problem zamieszczone niżej tablice:

Tabl. 8. Procentowy udział głównych produktów w dochodach ze sprzedaży w gospodarstwach rolnych

Kierunek produkcji gospodarstwa	Wielkość gospodarstw w ha	Razem	Mleko	Bydło	Świnie	Zboże	Ziemiaki	Buraki cukrowe	Inne
Ziemniaczane	5—10	100,0	24	18	20	12	9	11	6
	10—20	100,0	22	19	18	14	8	12	7
	20—50	100,0	18	19	16	22	5	16	4
	ponad 50	100,0	18	15	14	24	5	17	7
Ziemniaczano-zbożowe	5—10	100,0	25	23	24	12	6	4	6
	10—20	100,0	22	19	22	16	6	7	8
	20—50	100,0	20	17	18	25	5	12	3
	ponad 50	100,0	18	15	13	29	4	15	6
Zbożowo-ziemniaczane	5—10	100,0	25	25	28	15	4	—	3
	10—20	100,0	25	23	23	18	4	—	7
	20—50	100,0	22	23	20	27	4	—	4
	ponad 50	100,0	17	23	16	33	4	5	2
Hodowlane	5—10	100,0	40	32	13	4	5	—	6
	10—20	100,0	38	32	16	4	4	—	6
	20—50	100,0	36	30	16	7	4	—	7
	ponad 50	100,0	30	30	16	12	3	—	9
Całe rolnictwo zachodnioniemieckie		100,0	26	17	21	12	6	4	14

Tablica 8 wykazuje, że mniejsze gospodarstwa rolne uzyskują większy procentowo dochód z produkcji hodowlanej. Na przykład w gospodarstwach ziemniaczanych o obszarze 5—10 ha dochód ze sprzedaży mleka wynosi 24% ogólnego dochodu gospodarstwa, ze sprzedaży bydła — 18%, ze sprzedaży świń — 20%. W analogicznej obszarowo grupie gospodarstw zbożowo-ziemniaczanych mleko daje 25% dochodu, sprzedaż bydła — 25%, sprzedaż świń — 28%.

Natomiast w dużych gospodarstwach chłopskich i majątkach obszarowych (20—50 ha i powyżej 50 ha) dominuje sprzedaż zboża. Tak na przykład w gospodarstwach ziemniaczanych sprzedaż zboża daje gospodarstwu 22% dochodu (w grupie obszarowej 20—50 ha) i 24% (w grupie ponad 50 ha). Analogicznie w gospodarstwach ziemniaczano-zbożowych — 25 i 29%; w zbożowo-ziemniaczanych — 27 i 33%.

Produkcja buraka cukrowego daje w gospodarstwach ziemniaczano-zbożowych 4% dochodu w grupie obszarowej

5—10 ha, a w grupie obszarowej powyżej 50 ha — 15% dochodu.

W tablicy 9 charakterystyczna jest kolumna „płaca i świadczenia socjalne”. Małe gospodarstwa rolne o kierunku ziemniaczanym (5—10 ha) wydatkują na płace 7% nakładów na produkcję, a duże (ponad 50 ha) — 28%; gospodarstwa ziemniaczano-zbożowe w tychże grupach obszarowych wydatkują na płace — 4 i 28% nakładów na produkcję. Głównie z tej przyczyny dużym gospodarstwom pozostaje mniejsza procentowa różnica między wpływami a nakładami (kolumna „razem” w tablicy 9). Jeśli chciałoby się różnicę tę zwiększyć, trzeba by zmniejszyć liczbę robotników najemnych albo obniżyć płace.

Z pozostałej różnicy między wpływami a wysokością nakładów gospodarstwa opłacają również dzierżawę oraz procenty od pożyczek.

Ciągle jeszcze problem pełnej egzystencji gospodarstw rodzinnych nie jest rozwiązany.

Każde bowiem zwiększenie dochodo-

Tabl. 9. Procentowy udział wydatków w nakładach na produkcję

Kierunek produkcji gospodarstwa	Wielkość gospodarstw	Płace i świadczenia socjalne	Na wozy	Pasza	Dokupno inwentarza żywego	Remont maszyn	Remont budynków	Podatki	Inne wydatki gospodarcze	Razem
Ziemniaczane	5—10	7	9	9	8	12	6	3	16	70
	10—20	10	10	9	8	10	5	3	17	72
	20—50	21	10	9	8	10	5	3	18	84
	ponad 50	28	10	8	8	10	5	3	18	90
Ziemniaczano-zbożowe	5—10	4	10	8	8	11	5	2	16	64
	10—20	8	10	9	7	10	6	3	17	70
	20—50	19	10	8	5	12	6	4	18	82
	ponad 50	28	11	7	6	11	5	4	18	90
Zbożowo-ziemniaczane	5—10	4	9	8	8	11	6	3	16	65
	10—20	8	9	8	7	11	6	3	17	69
	20—50	18	10	7	7	12	6	4	18	82
	ponad 50	27	10	8	4	10	5	4	18	86
Hodowlane	5—10	3	8	10	8	11	8	3	15	66
	10—20	8	8	11	8	11	6	4	16	72
	20—50	20	8	9	7	12	6	5	16	83
	ponad 50	29	9	8	6	12	6	5	17	92

wości musi być poprzedzone większą wydajnością pracy, każdej inwestycji towarzyszy z reguły ograniczanie potrzeb własnej rodziny, stosowanie zaś nowych urządzeń technicznych powiększa istniejące niewykorzystane rezerwy ludzkiej siły roboczej we własnych rodzinach. Takie oto rozwiązanie proponuje G. Müller i H. Kötter:

1) Zwiększyć możliwości produkcyjne gospodarstw poprzez polepszenie gleby oraz intesyfikację, przy równoczesnym wprowadzaniu ulepszeń technicznych.

2) W gospodarstwach nie dających rodzinom pełnej egzystencji szukać dodatkowego zatrudnienia poza rolnictwem.

3) Zmienić kierunki produkcji; tym sposobem można by dodatkowo zatrudnić poszukujących pracy.

Innego rodzaju trudności widoczne są w gospodarstwach rodzinnych o większym areale, zatrudniających samotne siły najemne. Płynność tej kategorii pracowników rokrocznie powoduje trudności produkcyjne. Zdaniem niektórych ekonomistów gospodarstwa te powinny ograniczyć swój obszar do wysokości własnego bilansu siły roboczej lub zwiększyć obszar do tego stopnia, aby móc zatrudniać rodziny najemne. Obec-

nie tego typu gospodarstwa zmuszone są do prowadzenia gospodarki ekstenzywnej, a brak pieniędzy nie pozwala ich właścicielom na inwestycje i umaszynowanie.

Oczywistą trudność posiadają wielkie gospodarstwa, których produkcja opiera się na najemnej sile roboczej. Gospodarstwa te zmuszone są znaczną część wpływów kasowych wydatkować na zapłatę najemnej siły roboczej. Zbyt dużo jeszcze prac polowych wykonuje się ręcznie, co podraża koszt ich produkcji. Gospodarstwom obszarniczym i wielko-chłopskim zaleca się maksymalną mechanizację.

Reasumując: Bilans siły roboczej i wynagrodzenie za pracę wywierają decydujący wpływ na kierunki produkcji, chociaż podstawą produkcji rolniczej są warunki naturalne.

Odpowiednie formy organizacyjne gospodarstw rolnych ustala się dla aktualnego okresu na podstawie wspólnie działających czynników, mianowicie wielkości rodziny, stosunków pracy, wielkości przedsiębiorstwa oraz wzajemnej zależności plac — cen.

Gospodarstwa — zwłaszcza wielkie — ustalają swoje kierunki produkcyjne poprzez podaż i popyt.

A. Romanow